

2000'lerde Türkiye'de Burjuvazi Sınıfının Siyasal Dönüşümü¹

Sıla SABANCILAR EREN²

Selahaddin BAKAN³

Özet

Sanayi Devrimi, toplumsal sınıfların oluşmasında ekonomik ve siyasal öneme sahiptir. Üretim ilişkilerinin değişmesi başta İngiltere olmak üzere, Avrupa'da devletin, ekonominin ve siyasetin yeniden organizasyonu ile sonuçlanmıştır. Aynı dönemde Osmanlı Devleti, sanayi devrimini gerçekleştiremediğinden, toplumsal sınıfların oluşması on dokuzuncu yüzyılda söz konusu olabilmıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasının ardından ise toplumsal sınıfların oluşturulmasında devletin etkili olduğu göze çarpmaktadır. 1920'lerden 1980'lere kadar uzanan süreçte ulusal bir burjuva sınıfı varlık göstermiştir. 1990'lardan itibaren ise ulusal burjuvaziye alternatif ikinci bir burjuvazi akımının oluştuğu ve bu akımın 2000'lerde güçlendiği belirtilmelidir. Bu çalışmada 2000'li yıllarda Türkiye'de burjuvazi sınıfının el değiştirmesi tartışılacaktır. Bu amaçla önce Türkiye'de

- 1 Bu çalışma İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi ABD, Siyaset ve Sosyal Bilimler BD'da Doç. Dr. Selahaddin Bakan ile yürütülen "Türkiye'de 1980 Sonrası Yaşanan Liberalleşme Sürecinin Siyasal ve Sosyal Etkileri" isimli yayımlanmamış doktora tezinden türetilmiştir.
- 2 Öğr. Gör., Bitlis Eren Üniversitesi SBMYO, ssabancilar@beu.edu.tr
- 3 Doç. Dr., İnönü Üniversitesi İ.İ.B.F, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, selahaddin.bakan@inonu.edu.tr

devlet ve burjuvazi sınıfı arasındaki ilişki irdelenerek, burjuvazinin iki akıma bölünmesi ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Burjuvazi, Ulusal burjuvazi, İslami burjuvazi

Giriş

Toplumsal sınıflar İngiltere’de Sanayi Devrimi’nin gerçekleşmesi sonucunda ortaya çıkmıştır. Sanayi Devrimi tarihsel nitelik taşır. Sanayi Devrimi’nin tarihselliği, kavramın İngiltere’de üretimin karakterinin değiştiği, 18. yüzyılın sonu ve 19. yüzyılın başını kapsayan periyod için kullanılmasından kaynaklanır (Küçükkalay, 1997: 54). Sanayi Devrimi, Toynbee’ye göre ekonominin kalkışa geçtiği aşama olarak tarif edilir (Aktaran Torun, 2003: 183). Söz konusu ekonomik büyüme ve gelişmenin ilk ortaya çıktığı devlet ise (1750-1850) İngiltere’dir (Mises, 2002: 1; Torun; 2003: 183; Aslan; 2011: 161). İngiltere’nin sanayileşme deneyimi Avrupa’daki diğer ülkeler açısından örnek oluşturmuştur. Sanayi Devrimi merkantilist ekonomi politikalarıyla oluşan zenginleşmenin sonrasında yaşanmıştır. Üretim sürecinde buharlı makinelerin kullanılması, üretim ilişkilerinin değişmesine neden olmuştur. Toprağa bağlı zenginleşmeyi sona erdiren Sanayi Devrimi, İngiltere’de feodalitenin zayıflamasına ve yeni toplumsal sınıfların oluşmasına zemin hazırlamıştır. Bu yönüyle Sanayi Devrimi kapitalistleşme sürecini başlatırken, İngiltere’nin hem ekonomik açıdan güçlenmesini hem de toplumsal sınıflarının oluşmasını sağlamıştır.

Avrupa’da 1800’lü yıllarda başlayan kapitalistleşme süreci, Osmanlı Devleti’ni de etkilemiştir. Çünkü bu yüzyıl dünyadaki güç dengelerini yeniden tanımlarken, ülkeleri de değişime zorlamıştır. Osmanlı Devleti, İngiltere’ye benzer biçimde kapitalistleşme sürecini yaşayamamıştır. Mardin (2014: 196) Osmanlı Devleti’nde siyasal iktidarın ve toprak denetiminin, devlette olduğunu hatırlatarak, tüzel kişilik gibi bir mekanizmanın son derece sınırlı olduğunu ve hukukun piyasa işlerinin yardımcı olmaktan ziyade ceza hukuku bağlamında geliştiğini ifade eder. Osmanlı Devleti, egemenliğin son derece derin kurgulandığı bir

devlettir. Çünkü devlet hem ekonomik hayatın planlanmasında hem toprak üzerinde egemenliğe dayanarak mülkiyet ilişkilerinin düzenlenmesinde hem de gücün paylaşılmaması doğrultusunda bir yönetim mekanizmasına sahipti. Ekonominin doğrudan devletçe düzenlenmesi ve hukukun devlet egemenliğini güçlendirici etkisi, kapitalist ekonomik dönüşümü engellemiştir. Zira Osmanlı'da Batı'da olduğu gibi bir piyasa mekanizması söz konusu değildir.

Osmanlı Devleti'nde toplumsal sınıfları burjuvazi ve proletarya olarak ele almak mümkün görünmemektedir. Çünkü Osmanlı Devleti patrimonyal bir devlettir ve Avrupa'da feodal dönemde olduğu gibi, Anadolu köylüsü hiçbir zaman serf olmamıştır (Heper, 2006: 51; Keyder, 2015: 15). Osmanlı Devleti'nin toplumsal ilişkilerinde de devlet oldukça etkili olmakla birlikte, sınıfsal değişim söz konusu olmamıştır. Hükümdar, toplumsal düzenin sağlanmasında ve toplumsal ihtiyaçların giderilmesinde kendisini sorumlu tutmuştur. Toprak mülkiyeti devlete ait olmakla birlikte, toprak sistemi, feodal örgütlenmeye izin vermemiştir.

Osmanlı Devleti, Avrupa'yla bütünleşmek adına reformları hayata geçirse de ekonomiyi dönüştürücü nitelikte değişimleri görmek mümkün değildir. 19. yüzyılda Avrupa ile ticari ilişkileri Gayrimüslimler aracılığıyla yürütmeye çalışan Osmanlı, hukuksal düzenlemeleri hayata geçirirken, Gayrimüslimler komprador sınıfa dönüşmüştür (Keyder, 2015: 33-34). Siyasal ve ekonomik reformları hayata geçirmek zorunda kalan Osmanlı, toplumsal sınıflarda bir farklılaşma yaratamamıştır. Osmanlı millet sisteminin de etkisiyle, Müslüman olmayan Osmanlı tebaası ticaret burjuvazisinin ilk örneklerini oluşturmuştur. Osmanlı'nın mirasını devralan Türkiye'de ise kapitalistleşme sürecinde devletin itici gücü etkili olmuştur.

1. İngiltere'de Kapitalistleşme Süreci

İngiltere'nin kapitalistleşme sürecinde, ekonomik liberal ilkelerin hayata geçirilmesi de son derece öneme sahiptir. 1833 tarihli İngiliz "Veraset Kanunu" ve 1845 tarihli "Gayrimenkul Mülkiyeti Kanunu" mülkiyet üzerindeki sınırlamaların kaldırılmasıyla ilgili örnek oluşturabilir

(Güriz,1993: 204). Özel mülkiyetin korunması, miras yoluyla aktarılması ve mülkiyet üzerinde hakların yasayla tanınması, devletin mülkiyet haklarını tanıdığını göstermektedir. Sözleşme hürriyetinin tanınması da mülkiyet haklarının kullanılmasında önemlidir. Mülkiyet haklarının yasal statü kazanmasıyla başlayan kapitalist kurumsallaşma, Sanayi Devrimi'yle derinleşmiştir.

İngiltere'nin kapitalistleşme sürecinde, dış ticarete uyguladığı merkantilist politikanın iktisadi açıdan kapital birikimine olanak tanınması, liberal doktrinin ise ticari kapitalizmin ve piyasa ekonomisinin şartlarını hazırlayarak sanayi kapitalizmin sözcülüğünü yapması etkilidir (Ülgen, 2000: 85). Bu sayede İngiltere, dış ticarete diğer ülkeler aleyhine gelişme göstererek zenginliğini artırmıştır (Ülgen, 2000: 86). İngiltere'de liberal doktrin sadece liberal parti tarafından değil, nüfusun büyük bir çoğunluğu tarafından benimsenmiş, yasal dayanaklarla güçlendirilmiş ve serbest ticaret vurgusu, emperyalist, müdahaleci, militarist karşıtı bir tavırla hükümetin yetkilerinin genişletilmesinden hoşlanmama ile birleştirilmiştir (Hayek, 2013: 23). Dolayısıyla İngiltere'de liberal düşünce geleneğinin toplumsallaşması, liberal yasaların hayata geçirilmesinde itici bir güç oluşturmuştur.

İngiltere'nin kapitalistleşme sürecinin sistemli bir gelişim gösterdiği söylenebilir. İngiltere'de ekonomik büyümenin gerçekleşmesinde, devletin üstlendiği rol de unutulmamalıdır. 17. yüzyılda İngiltere'de devlet, egemenliğini kullanarak ekonomik haksızlıkları ortadan kaldırmış, istikrarın sağlanmasını desteklemiş, düşük işlem maliyetleriyle ekonomik büyümeye katkı sağlamış ve mali disiplin, kaynak dağılımı, hukukun üstünlüğü ilkelerini hayata geçirerek piyasa dostu ve müteşebbis devlet haline dönüşmüştür (Aslan, 2011: 169). İngiltere'nin 17. yüzyıldaki görünümü incelendiğinde, devletin egemenlik anlayışında değişim yaşandığı söylenebilir. Çünkü devlet, piyasaya göre ekonomik varlığını planlamakta ve egemenliğini ekonomik büyümeyi destekleyecek şekilde kurmaktadır. Piyasa doğrudan yöneten iradesiyle şekillenmemekte, hem devletle işbirliği yapılmakta hem de bu süreç yasal düzenlemelerle güvenceye kavuşturulmaktadır.

Güriz (1993: 202-203) kapitalizmin varlığını, devlete bağlamakta ve kapitalist devletin görevlerinin; güvenlik, adalet, mülkiyet haklarının güvence altında olması, insanların ve malların serbest dolaşımın engelleyen sınırları ortadan kaldırmak, ekonomik kriz risklerini azaltmak, nitelikli emek gücünün sağlanmasına yardımcı olmak ve ekonomik uzlaşa sağlamak olarak ifade etmektedir. İngiltere'de devletin söz konusu özellikleri taşıdığı gözlenmektedir. Devlet, piyasayla organik bir bağ kurmuş ve ekonomik hayatın düzenlenmesinde yasal adımları atarak, kapitalizmin kurumsallaşmasını sağlamıştır.

Üretim sürecinde aktörlerin belirlenmesi, görev ve sorumluluk alanın çizilmesi devlet ve piyasa işbirliğinin oluşması anlamına gelir. Çünkü üretim devlet tekeliyle yürütülmemektedir. Devlet-piyasa işbirliği İngiliz ekonomisinin 1800'lü yıllarda büyük bir gelişim göstermesine neden olmuştur. İngiltere 1800-1870 yılları arasında mevcut hukuku, değişen ekonomik ihtiyaçlara uydurmaya çabalamış, 1860 yılından itibaren ise sosyal içerikli yasalar yapılmaya başlanmıştır (Güriz,1993: 204). Böylelikle serbest piyasa ekonomisi İngiltere'de işlerlik kazanmıştır. Bu durumu gözlemlenmenin en doğru yöntemi, ekonomik gelişmelerdir.

Sanayi Devrimi'nin İngiltere ekonomisinde yarattığı değişimler şu şekilde özetlenebilir (Kaymak, 2010: 169-178): 1854 yılında 97 milyon pound olan ihracat 1872 yılında 256 milyon pounda, ithalat ise söz konusu yıllarda 152 milyon pounddan 355 milyon pounda ulaşmış; 1850 yılındaki demir üretimi % 7,7 milyon tonken 1913 yılında 10,3'e, çelik üretimi 1,3'ten 7,7'ye çıkmış, üretim artış oranı 1870'li yıllarda 2,3 milyona ulaşırken, işsizlik oranları 1850-1859 yıllarında % 5,3'ten 1890-1899 yıllarında % 4,35'e düşmüştür. Söz konusu oranlar değerlendirildiğinde İngiltere'de ihracatın artıp, ithalatın azaldığı görülmektedir. İhracatın artmasının en önemli nedenlerinden biri makineleşmeye bağlı olarak üretimin artmasıdır. Böylelikle İngiltere, diğer ülkelere oranla ekonomik avantaja sahip olmuştur.

2. Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türkiye'nin Kapitalistleşme Süreci

Türkiye Cumhuriyeti kuruluşundasanayileşmeyi başaramamış ve kapital birikimine sahip olmayan ekonomik, siyasal ve kültürel bir mirası devralmıştır. Bu süreçte ulus devletleşme sürecini yaşayan Türkiye, milli bir ekonomi yaratmayı hedeflemiştir. Savaşın yarattığı ve Lozan Anlaşması'nın dayattığı ekonomik zorlukların aşılmasında, devlet rol üstlenmiştir. Sosyalist bir ekonomik sistemi benimsemeyen Türkiye'de ekonomik alanın organizasyonunda devletin etkin rol üstlenmesi, sanayileşme sürecinin yaşanmamasından kaynaklanır.

Yeni kurulan Türkiye'de milli bir ekonomik sistemin hayata geçirilmesi hedeflenmiştir. 1923 yılında gerçekleşen İzmir İktisat Kongresi, tüccar, çiftçi, sanayici ve işçileri bir araya getirerek, bu grupların sorunlarının siyasal yönetim tarafından bilinmesini sağlamak ve milli ekonomik sistemin uygulanabilirliğini tartışmak amacına sahipti (Kepenek, Yentürk, 2004: 33). İzmir İktisat Kongresi'yle ve cumhuriyetin ilk yıllarında özel girişim eliyle serbest piyasa şartlarında sanayileşmenin hedeflendiği, özel sektörün yetersiz kaldığı ve karlı bulmadığı alanlarda devletin ekonomiye müdahale ederek yatırım yaptığı ifade edilebilir (Karluk, 2009: 212; Kepenek, Yentürk, 2004: 34). Bu dönemde Türkiye'de ekonomik sistemin kurgusunda liberal temaların bulunduğu ancak liberal sınırlı bir devletparadigmasının egemen olmadığı belirtilmelidir. Özel girişimciliğin canlandırılması, piyasaya alan yaratmak anlamına gelmekle birlikte, devletin etkin bir güç olarak sanayileşme sürecini yönettiği ifade edilmelidir. Bankacılık sektörüne ilişkin ilk yasal adımlar ve sanayileşmeyi teşvik edici düzenlemeler devlet eliyle sanayileşmenin kolaylaştırıldığını göstermektedir. 1926-1939 yılları arasında Türkiye'de sanayi sektörünün % 4,6'dan, 9,3'e yükseldiği; 1929 Krizi'ne kadar GSMH'nin % 17 oranında arttığı ve sanayi gelirinin % 67 geliştiği gözlenmektedir (Karluk, 2009: 214). 1929 Ekonomik Krizi'nin ardından ise Türkiye'de devletçilik uygulamaları söz konusudur. Devlet aracılığıyla kalkınma politikasının oluşturulduğu dönemde, devletçilik toplumun modernleşme sürecinin de bir parçası olarak görülmüştür.

Türkiye'nin kapitalistleşme sürecinde devlet eliyle “milli bir burjuvazinin” yaratılması da hedeflenmiştir. Kazgan (2013: 47) bu süreci “Müslüman-Türk işadamı” yaratma girişimi olarak isimlendirir. Siyasetçi ve işadamı adaylarının arasında çıkar dayanışması olduğunu belirten Kazgan (2013: 46), milli işadamı yetiştirmek için verilen tavizlerin adayları zenginleştirdiğini ifade eder. Buğra ve Savaşkan (2015: 60) da savaşlar, mübadele ve Ermeni tehciri nedenleriyle Müslüman olmayan nüfusun ülkeden ayrılmasıyla, sanayi ve ticaret alanlarının Müslümanlara açıldığını bildirir. Böylelikle ise, Müslüman olmayan grupların temsil ettiği burjuvazi sınıfının, milli işadamları tarafından devlet desteğiyle temsil edildiği sonucu ortaya çıkmaktadır. Devletçilik uygulamaları, bürokrasi ve işadamı arasında çıkar dayanışmasını pekiştirmiştir. Zira bu uygulamalar milli burjuvazinin zenginleşmesine neden olmuştur. Akalın (1996: 89-91) devletçilik politikasının sosyolojik açıdan imtiyazsız ve sınıfsız bir toplum hedeflediğinden burjuvazinin oluşmasına engel olduğunu ifade eder. Çünkü sınıfsal farklılaşma, sanayileşmenin bir sonucudur ve burjuvazi sınıfı ve devlet arasında çıkar dayanışması da bu bağlamda beklenen bir sonuç olmaktan uzaktır.

Cumhuriyet döneminde burjuvazinin durumu değerlendirildiğinde karşımıza bazı sonuçlar çıkmaktadır. Yukarı da ifade edildiği gibi Osmanlı'da geleneksel olarak Müslüman olmayan gruplar tarafından temsil edilen burjuvazi sınıfının, Cumhuriyet'le birlikte Türk Müslüman işadamlarıyla temsil edilmesi, devlet aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Bu süreçte devlet sınırlı liberal bir görev üstlenmemektedir. Burjuvazi sınıfı ve devlet arasındaki ilişkide bürokrasinin etkinliği devletçiliğin de boyutlarından biridir. Zira devletçilik politikaları, modernleşmenin tamamlayıcısı olarak ele alınabilir. Bu bağlamda Keyder (2015: 136) devletçiliğin bürokrasi ve sanayi burjuvazisi arasında homojen bir birleşme yaratarak sanayi üretiminin artmasına neden olduğunu bildirir. Diğer yandan Duman (2007: 35-42) Türkiye'de burjuvazinin niteliklerinden birinin, Osmanlı'da toprak mülkiyetinin doğrudan devlete ait olması ve Türkiye'de de geniş topraklara bürokrasinin ve yerel güçlerin hâkim olmasının özel mülkiyet fikrinin gelişmemesine neden olduğunu; diğerinin de Türkiye'nin ulus devletleşme sürecinde kurucu

kadroların burjuvaziden değil; bürokrasiden güç aldıklarından Türkiye’de burjuva devletin burjuva toplumundan önce oluştuğunu dile getirir. Bu bağlamda Türkiye’de burjuvazinin yapısal bir değişiklikle oluşturulduğu ifade edilebilir.

2.1. 1980 Yılı Öncesinde Türkiye’de Burjuvazi Sınıfı

İkinci Dünya Savaşı’nın ardından Türkiye, siyasal ve ekonomik değişimlerle yeni bir sürece girmiştir. Siyasal iktidarın değiştiği bu dönemde, liberal ekonomi politikalarının kısa süreli hayata geçirilmeye çalışıldığı gözlenmektedir. Liberal ekonomi politikaları ideali, ulusal burjuvazinin de güçlenmeye başladığı dönem olarak ele alınabilir. Keyder (2015: 148) bürokrasinin ekonomik alan üzerindeki kontrolünden dolayı hayal kırıklığına uğrayan burjuvazinin, siyasi destekle ve savaş vurgunlarıyla güç topladıktan sonra kendisini ideoloji düzeyinde bürokrasiden ayırtılabilecek bir konuma kavuştuğunu bildirir. Bu dönem İkinci Dünya Savaşı sonrasına rastlamaktadır.

Demokrat Parti’nin (DP) ekonomi politikalarının öne çıkan özelliklerinden biri planlamayı reddeden bir tutuma sahip olmasıdır. Ancak bu tutum İkinci Dünya Savaşı’nın ekonomi üzerinde yarattığı negatif etkilerle zorlaşmış ve devletin ekonomi üzerindeki belirleyiciliği devam etmiştir. DP döneminde devlet yatırımlar ve teşvikler yoluyla sermayeyi desteklemiş ancak tarım sektörü önceliklendirilmiştir (Demir, Kömürçü, 2014: 35). Tarımda makineleşmenin artış gösterdiği dönemde tarım sektörüne yönelik yasal düzenlemeler ve çeşitli muafiyetler, üretim ilişkilerinin değişmesine olanak tanırken, zengin çiftçiler sınıfı yaratılmış ve piyasaya yönelik üretim yapan zengin çiftçiler sınıfı ile ticaret burjuvazisi avantajlı bir konuma sahip olmuşlardır (Demir, Kömürçü, 2014: 35-36). Liberal bir ekonomi anlayışına sahip olan DP, planlı ekonomiye karşı çıkmakla birlikte devletin ekonomik alandaki etkin rolünü aşındıramamıştır. DP döneminde devletçilik politikalarında olduğu gibi devlet, özel sektörün gelişmesinde kolaylaştırıcı bir rol üstlenmiştir. Öztürk (2009: 342) 1950’lerin ortasına kadar Türkiye’de ticaret burjuvazisinin birikimleriyle, yabancı yatırım ve işbirlikleriyle sanayi

burjuvazisine dönüştüğünü, 1960 Darbesi ile de bu sürecin desteklendiğini belirtir. 1960 Darbesi'nin ardından devlet sanayiye ucuz kredi, ucuz girdi ve altyapı hizmetleri sağlamış, sanayileşmenin gereklerine uygun yasal-kurumsal çerçeveyi oluşturmaya başlamış ve iç pazara yönelik üretimi koruyarak ithal ikameci sanayileşme modelinin birikim sürecini gerçekleştirmiştir (Öztürk, 2009: 343).

İthal ikameci sanayileşme modeli Türkiye'de sanayi burjuvazisinin güçlenmesini desteklemiştir. İthal ikameci sanayileşme modelinin hem sanayi burjuvazisinin hem de bürokrasinin ihtiyaçlarını karşıladığını ifade eden Keyder (2016: 182-185), idari mekanizma aracılığıyla burjuvazi için iç pazar yaratıldığını ve sürdürülebilirliği için gelir dağılımının düzenlendiğini belirtir. Bu süreçte Türkiye'nin büyük sermaye sahipleri ve bu sermaye gruplarının oluşturduğu kuruluşlar ekonomik faydaları doğrultusunda, devletle organik bağ kurmuşlardır. Bu bağı Buğra ve Savaşkan (2015: 48), ulusal burjuvazinin yaratılması ve güvenli pazar arayışında devlete yaslanma olarak ifade ederler.

1960'lı yıllarda ulusal burjuvazi, özgürlükçü hukuksal düzenlemelerle ve devletin gelir dağılımında gözetici uygulamalarıyla sınıf olarak varlığını derinleştirmiştir. Dönemin siyasal ve toplumsal değişimlerinin etkisiyle işçi sınıfı ve burjuvazi arasındaki ekonomik çıkar farklılaşması daha belirgin bir görünüme sahiptir. Bu dönem burjuvazinin ekonomik güç olarak varlık kazandığı bir dönem olarak karşımıza çıkar. Geç sanayileşmenin de etkisiyle sanayi tekellerinin ortaya çıktığını belirten Öztürk (2014: 190), ithal ikameci dönemde sanayi tekellerinin çeşitlenerek önce iş gruplarına sonrasında holdinglere dönüştüğünü ve 1960'ların sonunda tekelci büyük sermaye grupları ve küçük sermaye gruplarının arasında çatışmaların giderek belirginleştiğini bildirir. Sermaye grupları arasındaki çatışmanın temelinde ulusal burjuvazinin ekonomik olarak tekelleşmesi ve küçük sermaye grupları aleyhine genişleyerek, siyasal alanda da güç olması etkilidir. Dönemde devlet politikalarının oluşturulmasında ulusal burjuvazihâkim bir güçtür (Keyder, 2016: 192). Bu gelişmeler çerçevesinde Türkiye'de 1960'ların sonlarında ve burjuvazinin akımlara ayrılmaya başladığı gözlenmektedir.

Burjuvazinin iki akım olarak nitelenmesinin nedenleri arasında, söz konusu sınıflandırmaya dahil olanların yaşam tarzı, eğitim durumu, yetiştığı toplumsal sınıf etkilidir. Savran (2014: 56) bu iki akım arasındaki farkı şu şekilde özetler: biri, büyük kentlerde varlıklı ailelere mensup, Türkiye'nin iyi üniversitelerinde okumuş, genelde dünyaya açık, erken yabancı dil öğrenmiş (bir veya daha fazla), Batı tipi hayat tarzı süren; diğeri ise küçük kent veya kırsalda, daha az varlıklı ailelerde yetişen, alçakgönüllü veya taşra üniversitelerinde okumuş, sonradan İngilizce öğrenmiş, dünyaya daha kapalı ve daha İslami, muhafazakar hayat tarzı süren insanlardan oluşmaktadır. Bu toplumsal değerler bağlamında burjuvazi sınıfının, siyasi ve ekonomik tercihlerinin oluştuğu iddiasından hareket edersek, ilk grupta yer alanların Batıcı, ikinci grubun da İslami sermayedarları temsil ettiği söylenebilir.

Türkiye'de siyasetin de burjuvazi akımları arasındaki farkı belirginleştirdiği ifade edilebilir. Zira söz konusu sermaye grupları arasındaki ekonomik çatışmaların siyasallaştığı dönemde küçük sermaye grupları ekonomik sorunlarının nedenini Batıcı ekonomik süreçlere bağlayarak, tepkilerini İslamcı siyaseti destekleyerek göstermişlerdir (Bakan, Arpacı, 2012: 135). Ekonomi ve İslam dini arasında bağ kuran küçük sermaye grupları, ekonomik gücü siyasal güçle de ilişkilendirmiştir. Milli Selamet Partisi'nin (MSP) parlamentoda temsil edilmesiyle iktidar olanaklarından faydalanmaya başlayan küçük sermaye grupları, ticaret burjuvazisinden sanayi burjuvazisine dönüşmeye başlamıştır (Kahraman, 2008: 175). Söz konusu dönemde ulusal burjuvaziyi temsil eden TUSİAD'ın kurulması iki farklı sermaye grubu arasındaki farkı daha görünür hale getirmiştir.

2000'lerde ulusal burjuvaziye rakip olabilen İslami burjuvazi, 1960'larda Avrupa'daki Türk göçmenlerin yastık altı tasarruflarının köy kooperatiflerine; 1970'lerde küçük ve orta büyüklükteki üretime, 1980'lerde deregülasyon sonucu faizsiz kazanç bankalarına, 1990'larda İslami finans kapitaline dönüşerek söz konusu konumunu güçlendirmiştir (Hoşgör, 2014: 215-222). 1980 Darbesi'nin ardından ise İslami sermaye grupları, hem dönüşüme uğramış hem de ekonomik alanda

konumunu belirginleştirmiştir. 1980 Darbesi sonrasında Özal'la başlatılan ekonomik liberalleşme hamlesi, bu sermaye gruplarının ANAP'a kaymasına neden olurken, ekonomik liberalleşme, sermaye gruplarının güç kazanmasını sağlamıştır. Bu bağlamda tarihsel süreç içinde Anadolu Sermayesi önce Anadolu Kaplanlarına dönüşmüş ve Ak Parti Hükümetleri döneminde hızlı bir büyüme ivmesi yakalayarak, ulusal burjuvaziyle rekabet edebilir hale gelmiştir.

2.2. 1980- 2000 Yıllarında Türkiye'de Burjuvazi Sınıfı

1980-2000 yılları arasında Türkiye'de ekonomik, siyasal ve toplumsal dönüşümlerin araçlarından biri 24 Ocak Kararları ile başlayan liberalleşme süreci, diğeri de 1980 Darbesi'dir. 24 Ocak Kararlarıyla hayata geçirilen yasal dönüşümler Anadolu Sermayesinin ekonomik açıdan büyümesine olanak tanımıştır. Bu dönemde tasarrufların yetersizliği ve dış kaynağa duyulan ihtiyaç, yastık altı birikimlerin ekonomiye dâhil edilmesini gerektirmiş ve Özal'ın faizsiz bankacılık girişimleri sonucunda özel finans kurumlarına izin verilerek, Anadolu Sermayesi ekonomiye dahil edilmiştir (Teazis, 2011: 116). Özal döneminde, yasal sınırların aşılması sonucunda hukuksal bir sorunla karşılaşmayan İslami sermaye, faizsiz bankacılıkla kültürel çekincelerin üstesinden gelmiştir. Dönemin sağladığı imkânların kullanılması ise KOBİ'lerin ekonomik olarak belirginleşmesine neden olmuştur.

Diğer yandan 1980 Darbesi de Türkiye'de yaşanan dönüşümde önemli ölçüde payasahiptir. 1980 Darbesi'nin toplumu muhafazakârlaştırma projesini, "Devlet Dindarlığı" olarak tanımlayan Tiftikçi (2013: 155-160) devletin, inisiyatifi altında hareket ettiği müddetçe, cemaatlere gelişme izni tanındığını belirtir. Benzer bir görüş benimseyen Öztürk (2014: 185) de İslami sermayenin büyümesini, neoliberalizm ve toplumun tedrici İslamizasyonun sonucu olarak görür. 1980 Darbesi'nin siyasal yansımalarından biri olan Türk-İslam Sentezi, toplumsal alanı yeniden yapılandırırken, zorunlu din eğitiminin başlatılması, Kur'an kurslarının yaygınlaşması, eğitim politikalarının değişmesi de toplumsal yaşamın organizasyonunda paya sahip olmuştur. 1980 Darbesi'nin yarattığı

toplumsal ortam, ekonomik liberalleşme süreci, hükümetle kurulan bağ İslami sermayenin, burjuvaziye dönüşmesinde etkilidir.

İslami burjuvazinin, tarihsel süreçte küçük de olsa süreklilik taşımasında kendine özgü örgütlenme biçimi ve öncelikleri de ideolojik bir yapılanma özelliği taşır. Türkiye’de cemaatlerin ve tarikatların sivil toplum içinde örgütlendikleri ve sermaye çevrelerinde doğrudan veya dolaylı destekleri görünebilir niteliktedir. Örneğin Nakşibendi ve Nur Cemaatleri dönemde, AP’yi desteklerken, Server Holding İskenderpaşa Tarikatına aittir (Öztürk, 2014: 186-193). 1990’lı yıllarda çeşitli araçlarla sermaye sınıfına dahil olan cemaat ve tarikatlar, medya kuruluşları, okullar, holdingler, bankalarla ekonomik alanda güçlenmiştir. Bu gücün oluşmasında etkili olan nedenler ise şu şekilde özetlenebilir (Hoşgör, 2014: 223-241):

- Cemaat üyeleri güven temelinde birbirine borç vererek ve yardımlaşarak network oluşturmuştur
- Oluşan network ürünlerin pazarlanmasına yardımcı olmuş ve tüketilmesi yönünde cemaat liderleri tarafından teşvik edilmiştir
- Cemaat bağlantılı okul, üniversite, yurt vb. araçlarla taban korunarak, itaatkâr bir emek gücü kazanılmıştır
- Söz konusu ilişki ağları, İslami sermayenin ticari faaliyetlerinin meşrulaşması açısından rol oynamıştır
- “Homo Islamicus”⁴ kültürünü oluşturmaya çalışmıştır.

Söz konusu çalışmalar çerçevesinde KOBİ’ler güçlenmiş ve MÜSİAD, TUSKON, İŞHAD, ASKON gibi örgütlenmeler aracılığıyla büyüme ivmesi yakalamıştır. 1990’lı yıllarda ekonomik ve yapısal reformlarla büyüme sürecini hızlandıran İslami sermaye, 28 Şubat’la birlikte ekonomik açıdan güç kaybetmiştir. 28 Şubat kararlarında Türkiye’de laikliğin bir yaşam tarzı olduğuna ilişkin görüşe yer verilmesi ve SPK’nın İslami örgütler hakkında 131 suç duyurusunda bulunması, birçok İslami sermaye grubunun iflasına neden olmuştur (Teazis, 2014: 121-122). Bu

4 Servetini spekülasyon, kumar, karaborsa veya yıkıcı rekabet sonucu elde etmeyen, üretime dönük faaliyetlerden kazanan ve kazancını bireysel haz ve tüketim için kullanmayan işadamdır (Hoşgör, 2014:230).

nedenle de 28 Şubat sonrasında Milli Görüş Hareketi'nin bölünme sürecinde İslami burjuvazi, yenilikçi kanada destek vermiştir.

1990'lı yıllarda İslami örgütlerin, sivil toplum içinde yaygınlaşması, holdingleşmesi, ister istemez alternatif bir kültürün oluşmasına zemin hazırlamıştır. Ancak 28 Şubat süreciyle birlikte, söz konusu kültür de laiklik açısından bir tehdit olarak algılanmış ve yasal olarak mücadele edilmiştir. Bu olayı Yankaya (2014: 67), İslam'la kurulan metalaşma sürecinde, İslami sermayenin toplumsal uzanım örgütlenmesinin unsuru haline gelmesiyle açıklar. Yani yazar İslami sermaye grupları arasındaki dayanışmanın, sivil toplum ve çeşitli cemaatler aracılığıyla desteklenerek, sermaye artırım sürecine katkıda bulunduğu iddiasına vurgu yapar.

28 Şubat süreciyle, İslami sermayenin, ahlakçı popülizmi marjinalleştirdiğini savunan Tuğal (2014: 65), İslamcıların karşı-hegemonyacı bir halka oluşturduğuna dikkat çekmektedir. Yani söz konusu sermaye gruplarının kapitalist ekonomik bütünleşme sürecinde, emek ve adaletle ilişkin "adil düzen" söylemine desteğiyle somutlaşan bu bakış açısı, birleştirici bir rol üstlenmiştir. İslami burjuvazi kapitalist ekonomiyle bütünleşirken, kapitalizmi eleştirebilmiştir. Bu eleştiri ise burjuvazi-proletarya arasındaki mücadeleyi ortadan kaldırarak, sınıf farklılığını göz ardı etmiştir. Ayrıca siyasal İslami bakış açısının, burjuvazi ve proletarya tarafından paylaşılması da çıkar çatışması yerine birleştirici bir rol üstlenmektedir.

1980'li yıllarda başlayan ve 1990'lı yıllarda devam eden ekonomik liberalleşme, ekonomik ve siyasal dönüşümlere yol açarken; aktörleri de dönüşüme zorlamıştır. Bu dönüşümün üç boyutta gerçekleştiğini belirten Yankaya (2014: 66):

- İlk olarak İslami yaşam tarzlarının ve sivil bağlantılarının bireyselleşmesiyle İslamcı grupların çeşitlendiğini
- İkinci olarak kapitalizm ve demokrasinin değerleriyle uzlaşma arayan entelektüel bir dönüşümün gündeme geldiğini
- Son olarak da aktörlerin özerkleşmesi ve İslam'la kurulan sahiplenici ilişkilerin bireyselleşerek, liberal tüketim toplumunun getirdiği

İslami olan ve olmayan değer sisteminin bir arada olmasının, bu dönüşümde etkili olduğunu iddia eder.

Yazarın iddiaları değerlendirildiğinde, liberal ekonomik sistemin temel değerlerinden biri olan bireyciliğin, dönüşümün itici gücü olduğu belirtilmelidir. Zira ekonominin, birey ve toplum hayatında belirleyici olduğu iddiasından yola çıktığımızda, bu durum kaçınılmaz görünmektedir. İkinci olarak para kazanma güdüsü, ister istemez bireylerin ekonomik faaliyetlerini yeniden gözden geçirmesine neden olmakta ve pazarlama sürecinde, metanın İslami olup olmaması önemsizleşmektedir. Ancak söz konusu küçük grupların kendi içindeki dayanışması da, sermaye artırım sürecinde etkilidir.

Hükümet ve burjuvazi akımları arasındaki ve bu akımların kendi arasındaki mücadele, siyasal alana yansımaktadır. Burjuvazinin bütün olarak ele alınmasını güçleştiren bu siyasal yansıma, çeşitli tarihsel nedenlere dayanmaktadır. İslamcı burjuvazi ve ulusal burjuvazi arasındaki ayrışmanın üç boyutlu olduğunu ifade eden Tanyılmaz (2014: 159), bu durumu şu nedenlere bağlar:

- Artık değere el koymak ve daha fazla pay almak bakımından ekonomik çıkar mücadelesi
- Yenidünya düzeninde yer tutma ve dünya ile bütünleşme sürecinde, Batı ve İslam dünyası ilişkilerinde öncelikler bakımından politik mücadele
- Laiklik, Batı ya da İslami değerler gibi konularda ideolojik mücadeledir.

Burjuvazi akımları arasındaki ekonomik çıkar mücadelesi, temel belirleyicidir. Zira ekonomik açıdan güçlü olmak, büyümenin itici gücüdür. İkinci olarak küreselleşme sürecinden kopukluk mümkün olamayacağı için, uluslararası sermayeyle bütünleşme yarışı, ekonomik gücü de belirlemektedir. Ancak ayrışma nedenleri, sadece ekonomik çıkar mücadelesinden ibaret değildir. Kültürel değerlerin ilerleyen yıllarda güçlü bir savunma stratejisine dönüştüğü ve yıllardan beri devam eden bir tarihselliğe sahip olduğu belirtilmelidir. Söz konusu mücadelenin 2000'li yıllarda rijitleştiği iddia edilebilir. Çünkü İslami sermaye gruplarının

burjuvazi sınıfını temsil etme çabası uzun zaman almakla birlikte, 2000'lerde siyasal alanda daha belirgin bir destekle karşılaşmışlardır.

2.3. 2000'lerde Burjuvazinin El Değiştirmesi

2001 ekonomik krizinin ardından, ekonomik darboğazla karşı karşıya kalan burjuvazi akımları, 2002 seçimlerinde siyasal ve ekonomik istikrarın sağlanmasıyla soluk alabilmiştir. 2002 yılından itibaren Türkiye'de iktidar partisi değişmediği için devlette yaşanan dönüşümün rotası, Ak Parti hükümetlerinin politikaları çerçevesinde ele alınmalıdır. Hükümet tarafından gerçekleştirilen yasal ve yapısal düzenlemeler, Türkiye'de siyasal ve toplumsal alanının yeniden tasarımına olanak tanımıştır. Diğer yandan burjuvazinin, bürokrasinin el değiştirdiği, devlet ideolojisinin sağ-muhafazakâr çizgiye yerleştiği ve merkez-çevre, asker-sivil ilişkilerinde köklü bir dönüşümün olduğu belirtilmelidir. Bu başlıkta iddia edilen burjuvazinin el değişimiyle anlatılmak istenen, Batıcı-ulusal burjuvazinin güç kaybetmesi ve onun yerine İslamcı burjuvazinin güçlenmesidir.

1990'lı yılların ekonomik ve siyasal istikrarsızlığı, burjuvazi üzerinde de olumsuz etki yarattığı için ulusal burjuvazi, 2002 seçimlerinde Ak Parti hükümetine destek vermiştir. TÜSİAD başta olmak üzere Türkiye'nin sermaye gruplarının dış ekonomik ilişkilerde tercih ettiği strateji, devletin Batılı ülkelerle özellikle AB ile sıkı ilişkileri koruması (Buğra ve Savaşkan, 2015: 49) ve hükümetin Milli Görüş Hareketi'nden farklı bir söylem benimseyerek neoliberalizme ve serbest piyasa ekonomisine yaptığı vurguya destek vermesidir (Savran, 2014: 91). Ülkede siyasal istikrarın sağlanması, ekonomik ve toplumsal istikrar sağlamaktadır. Bu durum kuşkusuz ülke burjuvazisi açısından da önemlidir ve hükümete verilen destekte belki de en önemlisi Erbakan'ın, Batı'ya olan şüpheciliğinin tasfiye edilmesidir. Ancak hükümetin Batı'ya bakış açısıyla, ulusal burjuvazinin bakış açısının farklılaştığı belirtilmelidir. Batıcılığa ilişkin farklılığı Savran (2014: 111) "stratejik batıcılık" (ulusal burjuvazi) ve "taktik batıcılığı" (Ak Parti) olarak nitelendirir. Bu bakış açısında

haklılık payının olduğu, özellikle 2007 yılından itibaren hükümet ve İslami burjuvazi arasında kurulan bağla güçlenmektedir.

2000'li yıllarda gerçekleşen burjuvazinin el değiştirmesi, diğer dönüşümler üzerinde de etkilidir. Sermaye sınıfının, hükümetlerin yanında veya karşısında konumlanması, devletteki dönüşümün ana hatlarını oluşturur. Burjuvazinin el değiştirdiğine yönelik görüşler, tarihsel bir gerçekliğe işaret etmektedir. Türkiye'nin büyük sermaye grupları ve bu sermaye gruplarının oluşturduğu kuruluşlar ekonomik faydaları doğrultusunda, devletle organik bağ kurmuşlardır. Ulusal burjuvazinin sektörel olarak tekelleşmesi, 2000'lerde Anadolu Sermayesinin, rekabet edebilecek konuma gelmesi ve hükümetin desteğini almasıyla değişmiştir.

Teazis (2014: 123-124), Ak Parti'nin dayandığı ekonomik sınıfın, Anadolu Sermayesinin oluşturduğu yükselen orta sınıf olduğunu belirterek, İslami hareketin kapitalizmin ruhuna bürünüp kendi özelliklerini topluma yaydığını, aynı zamanda da kapitalist sermaye birikiminin, İslam kılıfına büründüğünü ifade eder. İslami sermayenin kapitalist ekonomik sistemle bütünleşmesini, toplumsal liberalleşmenin bir sonucu olarak gören Mumyakmaz (2014: 370) sermaye ilişkilerinin derinleşmesi sonucunda, İslami sermayenin anlam dünyasının genişlediğini belirtir. Yazar, anlam dünyasının genişlemesi kavramıyla, İslami sermaye gruplarındaki dönüşümü (kapitalistleşme süreci) kast eder. İslami sermayenin 1990 yılında karşı elit grubu oluşturduğunu belirten yazar (Mumyakmaz, 2014: 378), kendi medya kuruluşları aracılığıyla sesini duyurduğunu ve ekonomik bir dayanışma ağıyla güçlü bir ekonomik altyapıya sahip olarak, İslami yaşam tarzıyla bir modernleşme eleştirisi sunduğunu da ekler. İslami yaşam tarzının modernizm eleştirisi sunmadığı tartışmasına girmeksizin, bu yeni yaşam tarzının kamusal alanda güçlendiği belirtilmelidir. İslami burjuvazinin kültürel açıdan, kamusal alana aktarılmasını Yankaya (2014: 16) şu şekilde dile getirir:

İslami burjuvazi; çünkü İslamileşmiş bir tüketimle kendini ortaya koyuyor; pahalı markaların eşarplarıyla örtünen ve 4x4 otomobiller kullanan kadınlar, tesettür defileleri, lüks villaların Osmanlı ya da Mekke esintileri taşıyan iç dekorasyonları, sahillerinde haremlik-selamlık

uygulamalarının deniz banyolarını meşrulaştırdığı beş yıldızlı tatil köyleri bu görünürlüğün en çok ses getiren unsurları.

Ekonomik liberalleşmenin ve sermaye artırımının yansıması olan söz konusu, İslami kültür, 2000'lerde kapitalistleşmiştir. Bu süreç, sermaye gruplarının ekonomik güç kazanmak amacıyla daha ılımlı bir bakış açısı kazanmalarına olanak tanırken, kapitalist tüketim kültürüne de uyumu beraberinde getirmiştir. 2000'lerde İslami burjuvazinin kültürel yansımasını aktaran Yankaya'nın örneklerini, toplumsal yaşam alanlarında görmek mümkündür. İslami burjuvazi ve hükümet arasındaki benzerliklerden biri de toplumsal yaşam pratiklerindeki benzerliktir. Bu durum iktidar ve İslami burjuvazi arasında kurulan kültürel bağlılığı açıklamaktadır. 2000'li yıllarda da siyasal iktidardan görülen desteğin diğer boyutu da bu grupların esnek kapitalizm aracılığında bulunabilir (Tuğal, 2014: 69). Hükümetin ekonomik liberalleşme hedefinin yanında, kapitalizmin yarattığı eşitsizliğe karşı eleştirisi, İslami burjuvaziyle benzerlik göstermektedir.

Ulusal burjuvazi ve hükümet arasındaki bağın zayıflamasında, ideolojik, kültürel ve dinsel farklılıkların etkili olduğu belirtilmelidir. Ulusal burjuvazi 2002 seçimlerinde Ak Parti hükümetini, AB'ye üyeliği istediği için destek vermiştir. Ancak bu destek sonrasında fikir uyuşmazlıkları ve devletin ulusal burjuvaziye desteğini çekmesiyle ilişkilerin zayıflamasına neden olmuştur. MÜSİAD, TÜSİAD kadar etkin bir konuma sahip olmaya çalışırken, kamu ihaleleri, özelleştirmeler, ihracatın desteklenmesinde hükümetin İslami burjuvaziden yana tavrı, ulusal burjuvazinin hükümeti desteklemeyi bırakmasına neden olmuştur. Askerin, siyasal ve toplumsal alanda etkisizleştirilmesi, medya üzerinde kurulan hegemonya ve Gezi Parkı Eylemleriyle, hükümet ve ulusal burjuvazi arasındaki kopukluk artmıştır. Ulusal burjuvazi ve hükümet arasındaki kopukluk, siyasal alanda da yer bulmuştur. Bu konuda Erdoğan'ın bazı ifadelerine yer vermek faydalı olabilir (www.ntv.com.tr, 01.06.2016):

İstanbul sermayesi nedense işin başından itibaren bizimle para kazanmada anlaştı ama siyasette anlaşamadı. Bunu da zaman zaman itiraf ettiler. Anadolu sermayesini aralarına almadılar. Fakat isteseler de

istemeler de Türkiye’de artık sermaye ciddi manada el değiştirmeye başladı. Bu bizim için çok önemli bir güven kaynağı...

Hükümetin, ulusal burjuvaziye olan eleştirileri, ulusal burjuvazinin de hükümete olan eleştirilerine zemin hazırlamıştır. Özellikle yeni anayasa tartışmaları çerçevesinde TUSİAD kendi anayasa çalışmalarında, Atatürkçülüğe, AB ile ilişkilere vurgu yaparak 21. yüzyılın gereklerine uygun bir anayasa çağrısı yapmış ve bu çağrıda Türkiye’de demokrasi açığı bulunduğunu belirterek kuvvetler ayrılığı ve parlamenter sisteme ilişkin taleplerini bir süredir dile getirdiklerini belirtmişlerdir (anayasa.tbmm.gov.tr, 01.06.2016).

Hükümet ve ulusal burjuvazi arasındaki kopukluk derinleşirken, burjuvazinin el değiştirdiğine ilişkin görüşün hükümet tarafından dilendirildiği görülmektedir. İslami sermayenin hükümet tarafından güven kaynağı olarak ifade edilmesi ve geçmişte dışlandığına ilişkin bakış açısı, hükümet devam ettiği müddetçe söz konusu sermaye ile birlikte hareket edileceği iddiasını güçlendirmektedir. İslami burjuvazinin hükümet tarafından desteklenmesinde, sosyo-kültürel benzerliklerin olmasının etkisi, güçlü bir neden oluşturmaktadır. Ulusal düzeyde açılan büyük çaplı kamu ihaleleri, yerel yönetimler düzeyinde yapılan ihaleler, kamu bankacılığı aracılığıyla açılan krediler, özelleştirmeler ve özel sektör tarafından işletilmek üzere devredilen kamu tesisleri aracılığıyla sağlanan hükümet desteği, İslamcı kesimleri burjuvazileştirirken; burjuvaziyi de İslamlaştırmaktadır (Tanyılmaz, 2014: 153-160). Türkiye’de yaşanan diğer dönüşüm süreçleriyle de İslami burjuvazinin güçlendiği iddia edilebilir. Devlet geleneği içinde etkili olan bürokrasinin, değişimiyle başlayan süreç, yasal düzenlemelerle devam etmiştir. 2000’li yıllarda muhafazakâr bir partinin, çevreden merkeze yerleşme süreci söz konusudur (Tuncel, Gündoğmuş, 2012: 139). Partiye duyulan septik bakış açısına rağmen; ardarda kazanılan seçimler siyasal meşruiyet ve güç oluşturmuştur. Bu güçle de çevrenin, tercihlerinin daha fazla dikkate alındığını söylemek yanlış olmayacaktır. Bürokrasinin el değiştirme sürecinde İslami referansların tercih edilmesi ve hükümet tarafından dilendirilmesi, devlette yaşanan dönüşümün kilit noktasını oluşturur. Bu

nedenle de ulusal burjuvazi yerine, İslami burjuvazinin etkin bir güç olmasında hükümetin de payının olması yadsınmamaktadır

Sonuç

Türkiye'de sınıfsal farklılaşmanın en önemli aktörü devlet olarak karşımıza çıkmaktadır. Cumhuriyetin ilk yıllarında devlet eliyle oluşturulan ticaret burjuvazi sınıfı, devlet desteğiyle sanayi burjuvazisine dönüşmüştür. Bu güç, bürokratik bir destekle genişlemiştir. Burjuvazi ve bürokrasi arasındaki çıkar dayanışması, hukuki ve ekonomik kararlara da yansımıştır. Bu süreçte siyasal açıdan da etkin bir güce dönüşen sanayi burjuvazisi, 1960'lı yıllarda küçük sermaye grupları aleyhine genişlemiştir. Küçük sermaye gruplarının, siyasal alanda yer bulmaya başlayan Milli Görüş Hareketi'ni desteklemesi ve hareketin bu grupların çıkarlarını savunan tutumu, burjuvazinin akımlara ayrışmasını daha belirginleştirmiştir. Küçük sermaye grupları, ekonomik, kültürel ve siyasal benzerlikler dolayısıyla muhalif alanda yer alırken, kendine özgü ekonomik süreçleri de oluşturmuştur. Bu durum ise küçük sermaye gruplarının süreklilik niteliğine katkı sunmuştur.

1980 Darbesi ve sonrasında Özal dönemiyle, İslami burjuvazi ekonomik olarak güç kazanmaya başlamıştır. 1990'lı yıllarda okullar, holdingler, bankalar ve medya kuruluşları aracılığıyla etkinliğini artıran İslami burjuvazi, 28 Şubat'la birlikte güç kaybına uğramıştır. 2001 krizinin ağır sonuçlarının bir yansıması olarak, 2002 yılında çevreyi temsil eden bir partinin iktidar olması Türkiye'de burjuvazi akımları arasındaki çatışmayı ve güç dengesini değiştirmiştir. İslami burjuvaziyle benzer siyasal, sosyo-kültürel ve ekonomik paradigmaya sahip olan Ak Parti, burjuvazinin güç dengesinin belirlenmesinde kilit rol oynamıştır.

Burjuvazinin ideolojik ayrışması Türkiye'ye özgü olmamakla birlikte, liberalizm açısından ilginç bir durum yaratmaktadır. Rasyonalizm ve homo economicus merkezli bir paradigmaya sahip olan liberalizmin, din, kültür ve benzeri üst yapı kurumlarıyla olan ilişkisi devletin sınırlandırılması üzerinedir. Ancak Türkiye'de burjuvazinin devlet eliyle yaratılması, "devlete yaslanma" sonucunu doğurmuş olabilir. Sermaye

birikim sürecini devlet aracılığıyla sağlayan burjuvazi, genelde devletle çıkar çatışması yaşamamıştır. Bu nedenle ulusal burjuvazi 2000’li yıllara kadar; İslami burjuvazi de 2000 sonrasında devlet tarafından desteklenmiştir. Türkiye’de burjuvazi sınıfının devlete bu kadar bağımlı olması ise, yapısal bir sorun olarak değerlendirilebilir. Zira burjuvazi sınıfının devletin ekonomik alanda sınırlandırılarak, devlet aleyhine genişleme eğiliminde olması beklenen bir durumdur.

Kaynakça

- AKALIN, Güneri, “Türkiye’de Devletçilik Hareketi ve Sosyo-Ekonomik Maliyeti”, *Liberal Düşünce Dergisi*, 1996/1, (1), ss.85-92.
- ASLAN, Mehmet Lütfi, “Devletin İktisadi Büyümedeki Rolü”, *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, 2011/ 6, (2), ss.160-175.
- BAKAN, Selahaddin; ARPACI, Işıl, “Liberal Değişim Sürecinde Dönüşen ve Dönüştüren Muhafazakarlık”, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 2012/2, (2), ss. 131-141.
- BUĞRA, A.; SAVAŞKAN, O., (2015). *Türkiye’de Yeni Kapitalizm Siyaset, Din ve İş Dünyası*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- DEMİR, Gökhan; KÖMÜRCÜ, Derya, “1960’larda Sermayenin Yeni Düzen Arayışı: Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti”, *Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2014/7, (2), ss.32-58.
- DUMAN, Zeki, “Türkiye’de Burjuvazi Sınıfının Sosyal Profili”, *Sosyo Ekonomi Dergisi*, 2007/1, ss.33-46.
- GÜRİZ, Adnan. “Kapitalizm ve Hukuk”, *Anayasa Yargısı Dergisi*, 1993, Cilt: 10 ss.191-222.
- HAYEK, F.V., “Liberalizm”, (Ed. Cennet Uslu), *Liberalizm El Kitabı* (İçinde), Kadim Yayınları İstanbul.
- HEPER, M., (2006), *Türkiye’de Devlet Geleneği*, Doğubatı Yayınları, Ankara.

- KAHRAMAN Hasan Bülent, (2008), *Türk Siyasetinin Yapısal Analizi I*, Agora Kitaplığı, İstanbul.
- KARLUK, R., (2009). *Cumhuriyet'in İlan'ından Günümüze Türkiye Ekonomisinde Yapısal Dönüşüm*, Beta Yayınları, İstanbul.
- KAYMAK, M., "1873-1896 Krizi: Mit mi Gerçek mi?", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 2010/ 65, (2), ss.165-194.
- KAZGAN, G., (2013). *Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- KEPENEK, Y., YENTÜRK, N., (2004), *Türkiye Ekonomisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul
- KEYDER, Ç. (2015), *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- KÜÇÜKKALAY, M., "Endüstri Devrimi ve Ekonomik Sonuçlarının Analizi", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1997, (2), ss.51-68.
- MARDİN, Ş. (2014). *Türk Modernleşmesi*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- MISES, L.V., (2002). *Liberalism In The Classical Tradition*, The Foundation for Economic Education, Inc. Irvington-on-Hudson, New York.
- MUMYAKMAZ, Alper, "Elitlerin Yeni Yüzü, İslami Burjuvazi", *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2014/11, (27), ss.367-382.
- ÖZTÜRK, Özgür, "Türkiye'de Sendikal Mücadele, Sermaye Birikimi, MESS ve Koç Holding", *Praksis Dergisi*, 2009, ss. 337-361.
- TORUN, İ., "Endüstri Devrimi'nin Oluşmasında Etkili Olan İktisadi ve Sına-i Faktörler", *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2003/4, (1), ss.181-195.
- TEAZİS, C., (2014), *İkincilerin Cumhuriyeti Adalet ve Kalınma Partisi*, Mızrak Yayınları, İstanbul.

- TİFTİKÇİ, Osman, “Türkiye’deki En Büyük “Cemaat” Devlet Dindarlığı Üzerine”, 2014, AKP, “İlmli İslam”, Neoliberalizm (Ed. Fikret Başkaya) (İçinde), Ütopya Yayınevi, Ankara.
- TUĞAL, C., (2014), *Pasif Devrim İslami Muhalefetin Düzenle Bütünleşmesi*, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- TUNCCEL, Gökhan; GÜNDOĞMUŞ, Bekir, “Türkiye Siyasetinde Merkez-Çevrenin Dönüşümü ve Geleneksel Merkezin Konumlanma Sorunu”, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2012/14, (3), ss.137-158.
- ÜLGEN, G., “Merkantilizm’den Liberalizm’e Geçiş ve Piyasa Ekonomisi” *Prof. Dr. Yüksel Ülken’e Armağan* (İçinde), İstanbul Üniversitesi, 2000, ss.85-99.
- YANKAYA, D., (2014), SAVRAN, Sungur, “İslamcılık, AKP, Burjuvazinin İç Savaşı”; TANYILMAZ, Kurtar, “Türkiye Büyük Burjuvazisinde Derin Çatlak”; HOŞGÖR, Evren, “İslami Sermaye” *Yeni İslami Burjuvazi Türk Modeli* (İçinde), İletişim Yayınları, İstanbul.
- <https://anayasa.tbmm.gov.tr/docs/yuvarlak-masa-1.pdf>, 01.06.2016.
- <http://www.ntv.com.tr/turkiye/istanbul-sermayesi-bizimle-siyasette-anlasmadi,3xnSy2Syrk2pK9gU1qAYKA>, 01.06.2016.

The Political Transformation of the Bourgeoisie Class in Turkey in the 2000's

Abstract

The Industrial Revolution has economic and political importance in the formation of social classes. The change of production relations has resulted with the reorganization of the state, economy and politics in Europe, especially in England. In the same period, the Ottoman State was not able to realize the industrial revolution and the formation of social classes could have come about in the nineteenth century. After the establishment of the Republic of Turkey, it is attracted the attention that the creation of social classes is influenced by the state. From the 1920's to the 1980's, a national bourgeoisie class had existed. From the 1990's it must be stated that a second bourgeoisie movement had existed which is alternative to the national bourgeoisie and that this movement was strengthened during 2000's. This study will discuss the change of the bourgeoisie class in Turkey during 2000's. For this purpose, firstly the relationship between the state and the bourgeoisie class in Turkey will be under debate and the separation of bourgeoisie to two movement will be examined.

Key Words: Bourgeoisie, National Bourgeoisie, Islamic Bourgeoisie